

Het Bisdom UTRECHT

695-1580

Missiegebied Traiectum : Utrecht

Een Romeins legerkamp, Traiectum ad Rhenum, uit de eerste eeuw vormt de eerste bewoning van Utrecht.

Op het tegenwoordige Domplein stond in de Romeinse tijd een vesting ter verdediging van de grens, genaamd Albiobola. In de 3e eeuw n.C. werd deze versterking verlaten, mede onder invloed van de volksverhuizingen in de Lage Landen. Het midden en het westen van de Lage Landen werden vrijwel onbewoonbaar en onbewoond.

Koning Dagobert I heeft vermoedelijk voor 634 bisschop Kunibert van Keulen opgedragen de Friezen te gaan bekeren. Hij gaf hem hiervoor een voormalig romeins kasteel in Utrecht (Traiecta). De missionering mislukte en de Friezen veroverden Utrecht in 650. Nieuwe pogingen mislukten eveneens.

Reeds Karel Martel en vervolgens Pepijn de Korte hadden de bisschoppen vele landerijen en inkomsten verzekerd. Karel de Grote deed hetzelfde. Hij stelde voor zijn Rijk een nieuwe kerkelijke indeling vast. Het bisdom Utrecht viel van dan af onder het aartsbisdom Keulen. Het omvatte het grootste deel van het huidige Nederland ten noorden van de Waal, met Elten en Emmerich in het huidige Duitsland. Later hebben Lotharius III, Zwentibold en Otto I gelijkaardige koninklijke giften gedaan, evenals de daarop volgende keizers.

St. Willibrord

In 690 bereikte Willebrord bij het Noord-Franse Gravelines het continent en vestigde zich in het Noord-Franse Traiectum (Tournai) om zijn zendingswerk aan te vangen. Pepijn II had hem het Zuid-Westelijk deel van Friesland als missiegebied toevertrouwd.

Als eerste bisschop van Utrecht geldt Willibrordus, die in 695 aartsbisschop van de Friezen werd en in 703 of 704 de stad Utrecht als zetel kreeg toegewezen door de Frankische hofmeier Pepijn II van Herstal. Na zijn dood kwam het bisdom onder de hoede van Bonifatius, sinds 722 aartsbisschop van de Germanen, ten oosten van de Rijn. Voor zover na te gaan, stelde Bonifatius tweemaal een bisschop aan, **Wera** (?) en **Eoha**. Na 754 bleef de zetel vacant. Gregorius (†774?), abt van het Utrechtse St. Maartensklooster, nam de zaken waar. In 777 of kort daarop werd zijn neef **Alberik I** bisschop.

In 857 werden Traiectum en omgeving door de Vikingen verwoest en de bisschopszetel werd naar Sint-Odiliënberg (858-879 en vervolgens naar Deventer (879-voor 929) verplaatst. Radboud was de laatste bisschop van het bisdom Traiectum in Deventer. Na 917 werd het bisdom opgeheven. Enige jaren later ontstond het nieuwe bisdom Traiectum in Utrecht.

Vanaf 925, toen het bisdom in handen van het Oost-Rijk kwam, waren de bisschoppen belangrijke steunpilaren van het keizerlijk gezag en werden zij beleend met vele eigendommen. Ook **Ansfried** ontving van keizer Otto III verschillende domeinen.

In 973 werd de Benedictijnerabdij van Aefternacum naar Echternach in Luxemburg verplaatst. Deze abdij werd later niet beschouwd als de voortzetting van de eerste abdij van Willibrord, maar als direct door Willibrord gesticht.

Tot in 1559 behoorde zowat heel Nederland van boven de grote rivieren tot Zeeland aan dit bisdom, behalve het gebied rond Groningen, dat tot Münster behoorde. Het bisdom was ingedeeld bij het aartsbisdom Keulen. Utrecht was in die tijd ook een prinsbisdom, waar de prins-bisschop heerlijke rechten had en een wereldlijke macht uitoefende. Die oefende hij uit over Utrecht en de Ommelanden. Geleidelijk brokkelde die macht af, onder meer omdat de Veluwe in leen werd gegeven aan de graven van Gelre. Vanaf de 12e eeuw was hij ook machthebber in het Sticht of Nedersticht, ongeveer de huidige provincie Utrecht, en het Oversticht (Overijssel). Drente en Groningen ontsnapten grotendeels aan zijn gezag.

Het **Sticht Utrecht** is het territorium waarover de bisschoppen van Utrecht in de Middeleeuwen als prins-bisschoppen de landsheerlijkheid uitoefenden.

Het **Prins-Bisdom Utrecht** was van de 11e eeuw tot 1528 binnen het Heilige Roomse Rijk. De prinsbisschop had als rijksvorst en graaf ook heerlijke rechten en ook wereldlijke macht. Hij regeerde over :

- het **Nedersticht**, dat ruwweg overeenkwam met de huidige provincie Utrecht.

- het **Oversticht**, dat de huidige provincies Overijssel en Drenthe met de stad Groningen omvatte.

Dit gebied moet onderscheiden worden van het bisdom Utrecht, waarover de Utrechtse bisschoppen geestelijk gezag uitoefenden. Dit gebied omvatte naast het genoemde Sticht de huidige provincies Friesland, Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland (zonder westelijk Zeeuws-Vlaanderen) en Gelderland (zonder delen van de Achterhoek).

Expansie

Het bisdom Utrecht ontstond in de 8e eeuw, in het gebied dat tussen de invloedssferen lag van het bisdom Münster en Luik en het aartsbisdom Keulen. Toen Willibrordus als aartsbisschop onder de Friezen werkte, was het gebied begiftigd met vele koninklijke goederen, vermoedelijk in het oostelijk deel van het latere Nedersticht.

Al in de 9e eeuw was Utrecht een bisschopstad. Bisschop Hunger (R.858-860) vestigde zich te St. Odiliënberg, maar zijn opvolger Odilbold (R.866-899) verkoos Deventer. De bisschoppen verbleven er tot 920, wanneer bisschop Balderic terug naar Utrecht trok. In

Deventer genoten de bisschoppen “bescherming” van de Meginhards, maar spanningen en conflicten bleven niet uit. De grond ervan blijft onbekend.

Dorestad aan de Lek was een grotere stad. In de 11e eeuw ontstonden naast het oudere St.Maartens- of Domkapittel en het Salvator- of Oudmunsterkapittel nog drie andere kapittels: St.Jan, St.Marie en St.Pieter. In de 12e eeuw nam het belang van Utrecht toe. De bisschop van Utrecht was ook een wereldlijke vorst. In 1122 kregen de kooplieden van hem belangrijke rechten.

Geschiedenis

De Utrechtse bisschoppen verwierven hun landsheerlijkheid tussen de 11e eeuw (toen zij koninklijke en grafelijke rechten kregen van de keizers) en de 13e eeuw (toen zij de feodale bestuursstructuren steeds meer vervingen door ambtelijk bestuur). Vanaf het begin van de 8e eeuw bezaten de bisschoppen op de hun geschonken allodia (eigen goederen) immuniteitsrechten.

Een regionaal adellijk geslacht domineerde in de 9e eeuw het bisdom. Zij hadden namen met als toevoegsel ‘-ric’. De hoofdkerk was de St.Salvatorkerk op de domplaats. Dit geslacht bleef ook aan de macht toen de bisschop moest vluchten voor de Vikingen naar Odiliënberg en Deventer. Keizer Hendrik II begiftigde andermaal het bisdom, zeer tegen de zin van Dirk III van Holland. Het conflict liep uit op de **Slag van Vlaardingen** (1018), waar de bisschop en het keizerlijk leger werden verslagen. Nadien verzoende Dirk II zich met bisschop Adalbold.

Tijdens de eerste helft van de 12e eeuw bestond hun gebied uit feite in twee delen, één langsheen de Rijn en de Vecht, omheen Utrecht, en een ander meer uitgebreid, maar niet zo rijk deel, ten oosten van de Zuiderzee, van aan de IJssel tot aan het eigenlijke Friesland. Hierin waren begrepen Drente, Salland, Twente met Groningen, Deventer, Goor, Kampen, Vollenhoven en Koevoorden.

Tussen 1196 en 1197 en van 1425 tot 1448 eisten twee kandidaten de bisschopszetel op (Utrechts Schisma). In beide gevallen werd het conflict door een pauselijk ingrijpen beslecht.

Na 1200 werd de band met de Duitse keizer losser en kreeg de paus meer invloed. Wel moesten de bisschoppen in toenemende mate rekening houden met de wensen van de Utrechtse burgerij en met het generaal kapittel, waarin de kanunniken van de dom en de andere kapittelkerken zitting hadden. Ze waren wel door de bisschop aangeduid. Er ontstonden regelmatig conflicten en oorlogen met de graven van Holland en van Gelre.

In het geval van de Sticht Utrecht waren het Holland en Gelre, die het bisdom langzaam maar zeker zouden gaan slopen. Gelre bemachtigde de Veluwe, waardoor het Oversticht (Overijssel en Drenthe) werd afgesneden van het Nedersticht (de huidige provincie Utrecht). Het werd voor de bisschop van Utrecht daarom steeds moeilijker zijn gezag te doen gelden over een leenman als de burggraaf van Coevorden of een stad als Groningen.

CHRONOLOGIE van de Bisschoppen van Utrecht

695-739	Willibrord (Clemens)
739?-752/3	Wera (?)
753-754	Eoba (alleen wijbisschop ?)
na 777-784	Alberik I
784-790	Theodardus
790-806	Hamarcus
806-c820	Ricfrid
c820-829	Frederik I
835/7-845	Alberik II
c845	Eginhard
c848-vr 854	Liudger
vr 854-866	Hunger
866-879	Alfrid
866-899	Adalbold I / Odilbold
899	Egilbert
899/900-917	Radboud
917/8-975/6	Balderik
976-990	Folmar/Poppo
991-995	Boudewijn I
995-1010	Ansfried
1010-1026	Adalbold II
1026/7-1054	Bernold
1054-1076	Willem I
1076-1099	Koenraad
1100-1112	Burchard
1114-1127	Godebold
1127/8-1139	Andreas van Cuyck
1139-1150	Hartbert
1151-1156	Herman van Hoorn / Horne
1156-1178	Godfried van Rhenen
1178-1196	Boudewijn II van Holland
1196-1197	Arnold I van Isenburg
1196-1197	Dirk I van Holland
1197/8-1212	Dirk II van Are/Ahr
1212-1215	Otto I van Gelre
1216-1227	Otto II van Lippe
1227-1233	Willibrand van Oldenburg
1233-1249	Otto III van Holland
1249-1250	Goswin van Amstel-Randerath
1250/2-1267	Hendrik I van Vianden
1267-1290	Jan I van Nassau
1290-1296	Jan II van Sierck
1296-1301	Willem II Berthout
1301-1317	Gwijde (Gui) van Avesnes
1317-1322	Frederik II van Sierck
1322	Jacob van Oudshoorn
1322-1340	Jan III van Diest
1342-1364	Jan IV van Arkel
1364-1371	Jan V van Virneburg
1371-1379	Arnold II van Hoorn / Horne
1379-1393	Floris van Wevelinkhoven
1393-1423	Frederik III van Blankenheim
1423-1425	Rudolf van Diepholt (tegenbisschop)
1425-1433	Zweder van Culenburg (tegenbisschop)
1434-1448	Walraven van Möhrs (tegenbisschop)
1455-1456	Gijsbrecht van Brederode (afgezet)
1456-1496	David van Bourgondië
1496-1517	Frederik IV van Baden (afgezet)

10e eeuw

Bisschop **Balderik** (R.917-975) was de eerste bisschop die in Utrecht zelf kon blijven zetelen. Hij was van een adellijk geslacht, maar niet van de hoogste rijks-aristocratie. Ook de graven van Hamaland en de Immedingers, beiden afkomstig uit Saksen en verwant aan het koninklijk huis, kwamen uit dit geslacht (zie Hamaland).

11e eeuw

In de loop van de 11e eeuw hadden de bisschoppen, enerzijds door de giften van de keizer en anderzijds niettegenstaande het opkomen van de graven van Holland en Gelre, een heel grondgebied onder hun gezag.

Bisschop **Adalbold II** (R.1010-1026) krijgt in 1024 van keizer Hendrik II (R.1002-1024) een deel van Drente. Dit wordt in 1040 bevestigd door keizer Hendrik III, o.a. voor de Fivelgo. In 1046 wordt Drente aan bisschop Bernold overgedragen. Dit gebied behoorde intussen aan hertog Gozelo I van Neder-Lotharingen, bij wiens dood het op zijn zoon Gozelo II overging. Toen hij kinderloos overleed ging het terug naar de keizer, die het doorgaf aan de bisschop van Utrecht.

In 1026 werd **Bernold**, hofkapelaan van gravin Adela in Oosterbeek, benoemd tot bisschop van Utrecht (R. 1027-1054). Keizer Hendrik III verleende in 1039 aan Utrecht vele schenkingen, zoals Overijssel, Drente en de stad Groningen, later ook de Veluwe en Zutphen, wat de vorming van het Oversticht voor gevolg had. Hun trouw aan de keizer leverde hen verschillende privileges op, zoals tolgeden en muntrechten en dit reeds vanaf Bertold en zijn opvolger **Willem I** (R.1054-1076). Die laatste was waarschijnlijk een broer van Gerard III van Gelre. Zijn politiek lag in de lijn van zijn broer en richtte zich vooral tegen de expansiedrang van Holland in het beneden-Rijn-gebied. Bisschop Willem I liet zich West-Holland ontglippen, maar in 1064 geeft de keizer enkele delen terug aan de bisschop.

Bij zijn dood in 1076 was de graaf van Holland zelfs vazal van Utrecht voor het gebied aan de Lek en aan de IJssel. Het lijkt er op dat het bisdom in de 11e eeuw veel te danken had aan de graven van Gelre.

Gedurende de Investituurstrijd waren verschillende bisschoppen van Utrecht trouwe aanhangers van de keizer. Zowel Willem I als **Koenraad** (R.1076-1099) en **Godfried** (R.1156-1178) steunden de keizer tegen de paus. Alleen bisschop **Godebald** (R.1114-1127) volgde de paus.

Bisschop Koenraad wordt in 1077 in zijn burcht te IJsselmonde belegerd en gevangen genomen door Robrecht de Fries, samen met zijn stiefzoon Dirk V. Het komt tot een compromis waarbij Dirk V wordt erkend en bevestigd als graaf en leenman van de bisschop.

In 1077 wordt bisschop Koenraad beleend met het 'graafschap' Stavoren, ontnomen aan graaf Egbert van Braunschweig en in 1086 met Oostergo, Westergo en Islego (*Memoriali Adalboldi*).

12e eeuw

Na het **Concordaat van Worms** (1122) werd de bisschopskeuze overgelaten aan de leden van het kapittel. De eerste die zo werd verkozen was **Andreas Van Cuyck** (R.1127-1139), afkomstig van een adellijk geslacht, dit in dit gebied een bijzondere machtspositie had verworven. Later heeft die een kans gemist om tussen Holland, Brabant en Gelre een graafschap uit te bouwen 1.

Hij werd opgevolgd door **Hartbert** (R.1139-1150) uit het Friese Sexbierum en domproost van Utrecht. Vooral geïn-teresseerd in het Oversticht, plaatste hij zijn twee

broers op belangrijke posten: Ludolf als prefect van Groningen en Leffard als burggraaf van Koevorden. Hun ambt werd zelfs 'erfelijk' gemaakt, wat later tot heel wat moeilijkheden leidde.

Een broer van graaf Dirk VI, Boudewijn II wordt bisschop van Utrecht (R.1178-1196). Hij vraagt aan Willem zijn neef, graaf Dirk VI (R.1178-1196) en zijn broer Willem (R.1203-1222) te belenen met West-Lauwers-Friesland.

Als graaf van Friesland wordt Willem niet geprezen en hij moet vluchten naar hertog Otto van Gelre, wiens dochter hij zal huwen.

Een lijst van schenkingen

- Utrecht en Vechten (in 723 bevestigd)
 - Leusden en vier wouden in Eemland 777
 - St. Odiliënberg
 - wildban in Drenthe 944
 - goederen in Loenen en Eck 949/953
 - wildernisregaal in wijde omgeving 948/953
 - Muiden 975
 - goederen te Tiel en Arkel 999
 - In 1040 schonk Keizer Hendrik III een in het Graafschap Drenthe gelegen landgoed "Cruoninga" geheten aan de kerk van de H.Martinus in Utrecht. Aldaar ontstond de stad Groningen.
 - Bisschop Adalbold II werd in 1024 graaf van Drenthe. (in 1046 bevestigd), vanuit Hamaland waarin Zutphen en Drente, na de kinderloze dood van Hendrik van Zutphen.
 - grafelijke rechten in Teisterbant 1026
 - Bisschop Bernold werd Graaf aan de Oostoever der Zuiderzee in 1042 en Graaf v. Hamaland in 1046.
 - Bisschop Willem I werd Graaf van Westfriesland in 1064.
 - Bisschop Koenraad van Zwaben werd graaf van Stavoren in 1077, graaf van de Oostergouw en de Westergouw in 1086 en graaf van de IJselgouw in 1086 (Salland?), beide door de vervallen verklaring van Ekbert II van Braunschweig, markgraaf van Meissen (VanWinter).
- De bisschoppen lieten hun goederen beheren door voogden en leengraven.

Na de val van Balderik en Adela verwierf de bisschop van Utrecht tussen 1024 en 1086 in totaal acht graafschappen of bezittingen: Drente, Teisterbant, Umbalah, Hamaland, Westflinge, Staveren, Wester- en Oostergo en Islegouwe. Het territorium van de bisschop omvatte dan op het einde van de 11e eeuw de huidige provincie Utrecht, Overijssel en Drente en de stad Groningen (het Oversticht), gebieden waar Wichman van Hamaland en later Balderik gezag, rechten en bezit hadden gehad (Jongbloed).

Boudewijn II van Utrecht overlijdt in 1196. Dit geeft aanleiding tot opvolgingsproblemen. Zijn neven Dirk en Willem hadden een broer domproost Dirk, aangeduid als opvolger. Maar Rome verkoos Arnold van Gelre, die evenwel in 1197 in Rome reeds overlijdt. Dirk wordt dan toch gewijd, maar overlijdt ook kort daarop. De gunsteling van Otto van Gelre, **Diederik VI van Are** (R. 1197-1212) wordt dan aangeduid.

Zijn voorganger Boudewijn had evenwel veel geld uitgegeven aan oorlogen in het Oversticht, zodat hij een vrijwel lege kas achterliet. Twisten tussen Leffard en de

graven van Gelre en Bentheim waren hiervan de oorzaak.

Diederik nam in de Investituurstrijd een wisselende houding aan en werd in 1201 door Paus Innocentius III geëxcommuniceerd. Het kapittel won dan intussen wat aan macht en kon zelfstandig een synodaal besluit doordrukken.

Onmiddellijk na zijn aanstelling neemt hij Friesland 'in bezit', blijkbaar om de Friezen geld af te persen. Graaf Willem liet hem gevangen nemen en vanuit Stavoren naar zijn burcht ter Oosterzee voeren, waaruit hij werd verlost door de Friezen, zodat graaf Willem nu Friesland moet verlaten. De graaf kwam het gebied nu bezetten, terwijl Otto van Gelre de gebieden rond de IJssel bezette. Hierna ontstond een strijd tussen Dirk en Otto, waarin Otto bij den Heimenberg overwonnen werd. Willem komt tot inkeer en zal boeten voor de belediging aan de bisschop aangedaan. In 1202 kwam er een voorlopige schikking tussen de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland tot stand.

13e eeuw

De twisten met Koevorden (Drente) duurden tijdens de ambtsperiode van Diederik van Are, die van **Otto I van Gelre** (R.1212-1215) en die van **Otto II van Lippe** (R. 1216-1227) voort. Otto II leed een nederlaag en sneuvelde in de **Slag van Ane** bij Koevorden (1227). Burgertwisten kwamen daar nog eens boven op.

Om uit deze verwarde toestand te geraken koos het kapittel een verwante aan de graaf van Gelre en van Holland als bisschop, **Willebrand van Oldenburg**, aanvankelijk bisschop van Paderborn (R.1227-1233). Hij onderneemt in 1232 een veldtocht tegen Drente (Rodolf van Koevorden) maar verliest de **Slag bij Bakkeveen**. Een nieuwe poging in het jaar daarop mislukt eveneens. Bisschop Willebrand overlijdt in 1233. Graaf Floris zal zijn broer Otto III als opvolger laten benoemen.

Otto III van Holland (R.1233-1249) kon de rust wel herstellen, maar de financiële toestand verslechterde verder, een situatie die nog een eeuw zal aanslepen.

In 1249 werd **Goswin van Randerath** uit het kapittel gekozen, maar paus Innocentius III benoemde **Hendrik van Vianden** (R.1249-1267), waarom is niet bekend. Als zoon van Hendrik van Vianden en Maria van Courtenay genoot hij de steun van zijn kozijn, de aartsbisschop van Keulen, Koenraad van Hochstade. Het was hem te doen om invloed te krijgen in het bisdom Utrecht, vooral om de adel en de clerus te onderwerpen, tegen de wens van het kapittel, allen weerbarstig tegen een centraal gezag. Zeer vlug kwam het tot open conflicten met de burgerij, gesteund door keizer Willem van Holland, die er wel op uit was het conflict ten zijnen voordeel uit te buiten. Bij de dood van Willem komt het tot een vergelijk met de adel, maar de steden zelf blijven zich roeren, zodat Hendrik zelfs Gelre binnenvalt. In 1259 maakt Hendrik deel uit van de Landsfrieden van Koenraad. Na de dood van Koenraad kan Hendrik wel zijn gezag behouden in Utrecht, maar na zijn dood flakkeren de conflicten weer op (duFays).

Bisschop **Johan van Nassau** (R.1268-1290) zag zich in 1281 verplicht alle inkomsten van het Nedersticht te verpanden aan graaf Floris V van Holland. Ook na de moord op laatsgenoemde (1296) door enkele van zijn raadsheren, waarbij ook enkele Utrechtse raadsheren

waren betrokken, kon het bisdom zijn schulden niet aflossen.

De Hollandse graaf Floris V ontnam de bisschop omstreeks 1270 Amstelland, Waterland, het Gooi en Woerden, wat uiteindelijk rond 1300 tot een strijd leidde waarin de bisschop omkwam en zijn legers verslagen werden. Dit was de voltooiing van Hollandse invloed op het bisdom.

14e eeuw

Bisschop Willem van Berthout sneuvelde in 1301. Het kapittel koos domproost Adolf van Waldeck, maar een uitgebreid kapittel koos Guy van Avesnes, broer van Jan II. Paus Bonifacius VIII was niet erg opgezet met deze keuze, erkende toch de onwettige verkiezing en benoemde dan maar Adolf van Waldeck tot bisschop van Luik...

Daarop sloten de aartsbisschop van Keulen, de hertog van Brabant en, de graven van Gelre en van Holland-Henegouwen een vriendschapsverdrag samen met Guy van Avesnes, Godfried van Brabant en Dirk Louf van Kleve.

Stad en de Ommelanden, twee staatkundige eenheden die zich als onafhankelijk van elkaar zagen, hebben zich steeds wanneer hen dat uitkwam tot het Friesche verband van de Upstalboom gerekend. De identificatie met Friesland en de zogenaamde "Friesche vrijheid" waarbij geen landheer werd erkend en er een vroege vorm van democratisch zelfbestuur bestond, gaf Groningen de kans om invloed in Friesland te winnen en de Bisschop te negeren. De laatste bisschoppelijke prefect in Groningen duikt in stukken uit 1321 op. Het krachtig beleid van graaf Willem III van Holland-Henegouwen en de invloed van Reinald II van Gelre brachten Utrecht verder in de problemen, wegens verdere verpandingen. Holland en Gelre sloten in 1331 een verdrag om de verpandingen en de schulden van Utrecht over te nemen en hun respectieve invloedssferen af te bakenen. Holland controleerde dan het Neder-Sticht en Gelre het Over-Sticht.

In de loop van de 14e eeuw gebruikte de Curie meermalen de bisschopszetel van Utrecht als tweede stap bij 'bisschops-mutatie' van Münster naar Utrecht en vervolgens naar Luik. De belangrijkste bisschop die die ontwikkeling ondervond was **Johan IV van Arkel** (R. 1342-1364), die in 1364 naar Luik werd overgeplaatst. Tijdens het Westers Schisma volgde Utrecht het Roomse kamp en vervolgens onderwierp het zich aan de besluiten van het Concilie.

Met Johan van Arkel kwam het tot een herstel en afbetaling van de schulden. Hij kon ook in 1345 en in 1348 succesvol de belegering van Utrecht door Holland afslaan en wist de ridderadel van het Over-Sticht te temmen door hun burchten te belegeren. Hij werd hierin gesteund door de burgers van Zwolle, Kampen en Deventer, die het niet hadden voor deze ridders. Ook maakte hij handig gebruik van de interne twisten in Holland tussen de Hoeken en de Kabeljauwen en in Gelderland tussen de Hekeren en de Bronkhorsten.

Zijn opvolgers **Floris van Wevelinghoven** (R. 1379-1393) en **Frederik van Blankenheim** (R.

1393-1423) deden hun best om de schuldenlast af te remmen, hoewel nog veel ambten werden verpand.

15e eeuw

De politieke invloed op de bisschopskeuze werd door de financiële problemen sterk beïnvloed, zodat het kapittel soms wel moest toegeven. Het lukte het kapittel uiteindelijk toch hun kandidaat, **Rudolf van Diepholt** (R.1423-1455), door te drukken tegen de pauselijke kandidaat **Sweder von Culenborgh** (R.1425-1432). Die dubbele bezetting was het Utrechts Schisma. Over dit schisma boog zich ook het Concilie van Bazel.

Rudolf van Diepholt overleed op 24 maart 1455. Twee weken later verkoos het kapittel Gijsbrecht van Brederode, de hoogste prelaat, als opvolger. Dit was niet naar de zin van hertog Filip de Goede, die per se zijn bastaardzoon David op de bisschopszetel wou. Hij appeleert hiervoor naar de paus, die hem gewillig zijn wens voldoet. Met onverhulde dwang en zelfs met militair machtsvertoon komt hij opzetten, zodat Gijsbrecht van Brederode en diens broer Reinaud, burggraaf van Utrecht, zich onderwerpen. Zij kregen wel enige compensaties zowel financieel als politiek (Vrede van 3 augustus 1456). Aanvankelijk verliep alles rustig, doch na het overlijden van de hertog kwam de spanning terug.

Gedwongen door zijn ziekelijke achterdocht voor complotten en door de moeilijkheden om zijn gezag in het Sticht te laten gelden, nam de bisschop de gebroeders Brederode in hechtenis in het kasteel van Duurstede op 15 juni 1470. Hij beproefde hem te dwingen onder foltering toe te geven dat zij een complot beraamden. Hij kon hierbij ten dele rekenen op de steun van zijn half-broer Karel de Stoute, maar deze had in die periode andere zorgen. Uiteindelijk werd Reinaud als Vlies-ridder berecht door de Orde (mei 1472), maar onschuldig bevonden en vrijgelaten. Gijsbrecht bleef nog in hechtenis. Reinaud overleed in oktober 1473 als een gebroeken man. Een jaar later werd Gijsbrecht vrijgelaten, maar ook hij overleed een jaar later. (Van Gent)

Zolang **David van Bourgondië** (R.1456-1496) de steun had van zijn vader en later van zijn halfbroer Karel de Stoute, regeerde hij kordaat en min of meer vreedzaam. Na de dood van Karel de Stoute (1477) en bij het aantreden van Karel van Egmond, gekend tegenstander van de Bourgondiërs, kwam het opnieuw tot onlusten en krijgs-verrichtingen in het Sticht.

Midden vijftiende eeuw slaagde bisschop **David van Bourgondië** er in de landen van de heren van Gaasbeek in het zuiden van het Nedersticht weer onder zijn gezag te brengen. Zelf ging hij in hun kasteel te Wijk bij Duurstede resideren. Het Bisdom Utrecht was een zwakke leenheer met weinig militaire en economische macht. Intern werd het Sticht gemangeld tussen de vaak opstandige burgers van de stad Utrecht en de twistzieke Utrechtse kasteelheren. Wie op een kaart de bezittingen van de Utrechtse Bisschop bekijkt ziet dat hij zijn gezag vooral meende te kunnen handhaven door kastelen in het Zuiden en Oosten van de huidige Provincie Utrecht te bouwen. In het Oversticht, een gebied dat Overijssel, Drenthe en Groningen omvatte was Vollenhove met zijn

kasteel het belangrijkste bestuurscentrum. Het gezag van de Bisschop in Drenthe was uiterst zwak.

De stad Groningen maakte zich los van het bisschopelijk gezag en trachtte als "Vrije rijksstad", hoewel nooit door de keizer erkend, zelf het gezag in Friesland en de Ommelanden te verwerven. Later raakten Stad en Ommeland in de late 15e eeuw in de invloedssfeer van de graven van Oost Friesland en uiteindelijk in die van Bourgondië.

Radboud van Utrecht

Radboud werd omstreeks het midden van de 9e eeuw geboren uit een aanzienlijke Frankische familie in de buurt van Namen. Zijn moeder was van Friese afkomst en een afstammeling van de beruchte Fries aanvoerder Radboud (+719). Radboud begon zijn studies onder de hoede van zijn oom van moederskant Gunthar (Günther), aartsbisschop van Keulen van 850 tot aan zijn afzetting in 863. Na 863 zette Radboud zijn studie verder aan de hofschool van de West-Frankische koning Karel II de Kale (843-877), wiens kapelaan hij werd. Na Karels dood trad hij vermoedelijk in als Benediktijnermoonnik in het beroemde Sint-Martinus-klooster van Tours. In 899 werd Radboud, met toestemming van keizer Arnulf van Karinthië (R.887-899), tot bisschop van Utrecht gekozen. Omdat Utrecht door de Vikingen was verwoest, resideerde hij in Deventer, zoals zijn voorgangers Hunger en Adalbold I hadden gedaan.

Als bisschop was Radboud de belangrijkste vertegenwoordiger van het Oost-Frankische gezag in noordelijk Nederland. In 911 echter ging het hertogdom Lotharingen, waarbinnen het bisdom Utrecht lag, aan het West-Frankische Rijk. Radboud lijkt daarna te hebben gewaagd tussen trouw aan zijn oude koning en aansluiting bij de nieuwe vorst. Zijn oudste heiligenleven legt hem kritiek in de mond bij de inschakeling van bisschoppen in het Oost-Frankische bestuur, maar mogelijk komt deze kritiek eerder voor rekening van de schrijver. Omstreeks 914/15 reisde hij naar Rome waar hij een verder onbekend conflict met graaf Meginhard van Hamaland voorlegde aan paus Johannes X (R. 914-928). Na Radboud en de vertegenwoordigers van Meginhard te hebben gehoord, trof de paus een schikking. Radboud stierf in Oostmarsum op 29 november 917. Die datum is zijn feestdag geworden, maar ook 25 juni, de dag van zijn translatie. Hij werd bijgezet in de Lebuinuskerk van Deventer. Zijn opvolger Balderik had hij zelf aangewezen. De verering van Radboud als heilige bleef in de Middeleeuwen beperkt tot het bisdom Utrecht.

In 1439 eiste het steeds machtiger wordende Bourgondië het recht om beschermheer van het Bisdom te zijn. In 1529 droeg Bisschop Hendrik II van Beieren, in het nauw gebracht door opstanden in zijn bisschopsstad en verslagen in zijn oorlog met het Hertogdom Gelre, de wereldlijke macht in Sticht en Oversticht over aan Karel V.

In de late middeleeuwen probeerden de Bourgondiërs en de Habsburgers hun invloed over het bisdom uit te breiden door familieleden tot bisschop te laten benoemen.

Na het overlijden van Maria van Bourgondië kwam er onrust in het Nedersticht. Bisschop David van Bourgondië had al veel pogingen gedaan om familieleden te begunstigen, wat uiteraard niet op prijs

werd gesteld. Er werd een campagne gestart tegen de bisschop. Engelbrecht, de jongere broer van de hertog van Kleve werd aangesteld tot ruwaard, beschermer van het Sticht. In mei 1483 werd de bisschop gevangen genomen en weggevoerd.

Frederik van Baden (R.1496-1517), een neef van Maximiliaan I en **Filip van Bourgondië** (R.1517-1524) ook een bastaardzoon van Filip de Goede waren de opvolgers.

Uiteindelijk heeft **Hendrik von Beieren** (R.1524-1528) de wereldlijke macht over Neder- en Oversticht moeten

afgeven aan keizer Karel V. Die bepaalde in 1534 dat de stadhouder van Holland en Zeeland ook stadhouder van Utrecht zou zijn. Van dan af hielden de bisschoppen zich uitsluitend bezig met het zieleheil van het bisdom

Referenties

- <http://www.kun.nl/ahc/vg/html/vg000309.htm>
- http://home.hetnet.nl/-otto.vervaart/utrecht/utrecht_geschiede.htm
- <http://www.henkvanheerde.nl/vollenhove/Diversen/bisschoppen.htm>
- <http://web.inter.nl.net/hcc/Gbm.Delahaye/trajectm.htm>

